

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

КОЛЕСНІЧЕНКО Олександр Сергійович

УДК 159.9 – 057.589.6

**ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ МНС УКРАЇНИ
ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ**

Спеціальність 19.00.09 —
«Психологія діяльності в особливих умовах»

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Харків – 2011

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національному університеті цивільного захисту України, Міністерство надзвичайних ситуацій України.

Науковий керівник — доктор біологічних наук, професор
ПЕРЕЛИГІНА Ліна Анатоліївна,
Національний університет цивільного захисту
України, кафедра загальної психології, завідувач
кафедри.

Офіційні опоненти:

доктор психологічних наук, професор
БАЛАБАНОВА Любов Матвіївна,
Харківський національний університет внутрішніх
справ, кафедра загальної і прикладної психології і
педагогіки, професор;

кандидат психологічних наук, доцент
ДУБРОВИНСЬКИЙ Георгій Ревмирович,
Військовий інститут Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
кафедра військової педагогіки та психології, доцент.

Захист відбудеться «12» травня 2011 року о «12» годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.707.02 Національного університету цивільного захисту України за адресою: вул. Чернишевська, 94, м. Харків, 61023, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного університету цивільного захисту України за адресою: вул. Чернишевська, 94, м. Харків, 61023.

Автореферат розісланий «8» квітня 2011 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат психологічних наук, доцент

В.Є. Христенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Особливості історичного розвитку нашої країни зумовили зміни у статусі Міністерства надзвичайних ситуацій України, характері професійної діяльності аварійно-рятувальних і пожежних підрозділів, вимогах до процесу підготовки фахівців, здатних захистити інтереси людини, суспільства і держави. Якість виконання цих завдань багато в чому залежить від рівня психологічної готовності працівників МНС до діяльності в екстремальних ситуаціях.

Проблема психологічної готовності працівників МНС є професійно значущою, тому що від неї залежить не тільки ефективність службової діяльності, але й особистісна безпека фахівця.

У зв'язку з цим актуальність дисертаційного дослідження зумовлена:

- зростаючими вимогами держави й суспільства щодо ефективності діяльності органів та підрозділів цивільного захисту у справі запобігання надзвичайним ситуаціям та ліквідації їх наслідків;
- екстремальним характером професійної діяльності працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС;
- необхідністю вдосконалення діяльності служби психологічного забезпечення МНС, насамперед, у контексті здійснення професійного психологічного відбору персоналу та психологічного супроводження його діяльності.

Дослідження сучасних вітчизняних вчених (Л. Долинська, Л. Карамушка, Л. Матохнюк, В. Медведєв, В. Молотай, М. Томчук та інш.) свідчать, що психологічна готовність до конкретної професійної діяльності має специфічні змістові та структурні особливості. Однак у прямій постановці проблема психологічної готовності працівника МНС до діяльності в екстремальних умовах ще не стала предметом самостійного наукового вирішення.

Таким чином, актуальність проблеми та її недостатня розробленість у сучасній вітчизняній психології і зумовили вибір теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок теми дослідження з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана відповідно до плану науково-дослідної роботи Національного університету цивільного захисту України й пов'язана з реалізацією Загальнодержавної цільової програми розвитку цивільного захисту на 2009–2013 роки, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2008 р. № 1156-р.

Матеріали дослідження використано при опрацюванні науково-дослідної роботи «Розробка рекомендацій щодо психологічного забезпечення проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт з ліквідації наслідків руйнування житлових будівель» (РК № 0107U003095).

Тему дисертаційного дослідження затверджено вченою радою Національного університету цивільного захисту України (протокол № 7 від 25.12.2008 року) та узгоджено Міжвідомчою радою з координації наукових

досліджень з педагогічних і психологічних наук АПН України (протокол № 8 від 30.11.2010 року).

Об'єкт дослідження — психологічна готовність особистості.

Предмет дослідження — особливості психологічної готовності працівників МНС України до професійної діяльності.

Мета дослідження — на основі узагальнення теоретичних підходів та проведеного емпіричного дослідження проблеми психологічної готовності до діяльності визначити зміст, структуру та рівень психологічної готовності працівників МНС до діяльності в екстремальних умовах і розробити програму її формування.

Гіпотеза дослідження. В основу дослідження покладено припущення про те, що психологічна готовність працівників МНС України до професійної діяльності в екстремальних ситуаціях є комплексним психологічним утворенням особистості, єдністю таких взаємопов'язаних компонентів як мотиваційний, типологічний, вольовий, регуляторний і когнітивний. Максимальне врахування особливостей професійної діяльності, яка проходить в екстремальних умовах, та запровадження спеціальної комплексної програми з використанням активних соціально-психологічних методів сприятиме формуванню високого рівня психологічної готовності працівників МНС до професійної діяльності.

Для досягнення поставленої мети необхідно було вирішити такі **завдання:**

- здійснити теоретичний аналіз проблеми психологічної готовності до професійної діяльності та визначити психологічні зміст діяльності працівників МНС України;
- визначити структуру і зміст психологічної готовності пожежних-рятувальників до діяльності в екстремальних умовах;
- дослідити особливості, критерії та динаміку рівня сформованості психологічної готовності пожежних-рятувальників до професійної діяльності;
- розробити та апробувати програму формування психологічної готовності пожежних-рятувальників до діяльності в екстремальних умовах.

Методи дослідження. Для розв'язання сформульованих у дослідженні завдань та перевірки гіпотези було застосовано комплекс методів: *теоретичного* (аналіз, порівняння, систематизація й узагальнення науково-теоретичних та емпіричних даних) та *емпіричного характеру* (бесіда, спостереження, анкетування та експертна оцінка визначення рівня розвитку структурних компонентів психологічної готовності, психодіагностичне обстеження); *статистичні методи для обробки даних* (отримані дані оброблено за допомогою статистичної програми «Statistica 6.0» та пакета Microsoft Excel).

Психодіагностичне обстеження включало такий комплекс психодіагностичних методик:

- для дослідження мотиваційного компонента психологічної готовності — методика вивчення «Професійної мотивації рятувальників»

Ю. Безсонової, спрямовану на оцінку ступеня вираженості основних професійних мотивів, сукупності професійних цілей діяльності, конкретних способів та умінь їх досягнення; методики Т. Елерса «Діагностика мотивації прагнення до успіху» і «Діагностика мотивації уникнення невдач»;

- для дослідження вольового компонента — методику дослідження «Вольової саморегуляції» М. Корольчука, яка дозволила визначити величину індексу вольової саморегуляції;

- для дослідження регуляторного компонента — опитувальник ССП-98 (стиль саморегуляції поведінки) В. Моросанової; методику «Дослідження тривожності» Ч.Д. Спілбергера;

- для дослідження когнітивного компонента — методику «Оперативна пам'ять» Г. Хілової; методику «Відшукування з переключенням» Шульте; методику «КОТ» (є адаптацією тесту Вандерліка, визначає інтегральний показник загального рівня інтелектуального розвитку та здатності до навчання);

- для дослідження типологічного компонента — опитувальник В. Баранова «Діагностики схильності до зривів у стресовій ситуації».

Наукова новизна та теоретична значущість полягають в тому, що:

- *вперше* у вітчизняній психологічній науці здійснено інтегроване вивчення психологічної готовності працівників МНС до діяльності в екстремальних умовах, розкрито її зміст і структуру; визначено критерії та динаміку рівнів сформованості психологічної готовності пожежних-рятувальників до професійної діяльності;

- *удосконалено* діагностичний комплекс методів і методику дослідження рівня розвитку структурних компонентів психологічної готовності працівників МНС до професійної діяльності;

- *набули подальшого розвитку* зміст і структура концептуальних положень, які поглиблюють розуміння сутності психологічної готовності особистості до професійної діяльності в системі фахової підготовки.

Практичне значення одержаних результатів. Обґрунтований і апробований у дисертаційному дослідженні психодіагностичний інструментарій та комплексна програма формування психологічної готовності до професійної діяльності в екстремальних умовах можуть бути використані у процесі професійної підготовки працівників МНС, у практиці роботи психологічних служб, у психологічному супроводі персоналу МНС при виконанні завдань за призначенням.

Впровадження результатів дослідження здійснено: в систему психологічного забезпечення професійної діяльності працівників пожежно-рятувальних підрозділів ГУ МНС України в Автономній Республіці Крим (акт впровадження № 31/195 від 26.01.2011 р.), у систему оцінки службової діяльності та при проведенні професійного психологічного відбору кандидатів на службу в пожежно-рятувальні підрозділи в ГУ МНС України в Донецькій області (акт впровадження № 75/767 від 26.01.2011 р.), у навчально-виховний процес підготовки майбутніх фахівців у Національному

університеті цивільного захисту України (акт впровадження № 21/275 від 11.01.2011 р.).

Особистий внесок автора. У статті «Роль установки у формуванні психологічної готовності до дій в екстремальних умовах», написаній у співавторстві з Л. Перелигіною, автором проаналізовано особливості структури психологічної готовності до дій в екстремальних умовах.

У роботі «Психологічні особливості поведінки людей в екстремальних умовах та дії працівників МНС по наданню допомоги психічно постраждалим», написаній у співавторстві з А. Побідашем, М. Хворостом, автором обґрунтовані психопрофілактичні заходи, спрямовані на розвиток у працівників МНС професійно-важливих якостей та психологічної готовності надавати допомогу людям, постраждалим від надзвичайних ситуацій.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення, результати роботи та матеріали проведених досліджень розглядалися на засіданнях кафедр загальної і прикладної психології, лабораторії екстремальної та кризової психології, науково-практичних семінарах Національного університету цивільного захисту України (2008–2011 рр.). Результати дослідження доповідалися на науково-технічній конференції «Актуальні проблеми наглядно-профілактичної діяльності МНС України» (м. Харків, 2006, 2008 рр.); на XI науково-практичній конференції «Запобігти, врятувати, допомогти» (м. Харків, 2007 р.); науково-практичній конференції «Сучасний стан розвитку екстремальної та кризової психології» (м. Харків, 2007, 2010 рр.); на II Всеармійській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психологічного забезпечення життєдіяльності військ (сил) в сучасних умовах» (м. Київ, 2009 р.); на Міжнародній науково-практичній конференції «Психологічна безпека особового складу силових структур та персоналу екстремальних професій» (м. Харків, 2009 р.); на Міжнародній науково-практичній конференції «Теоретико-методологічні проблеми психологічного супроводу професійної діяльності» (м. Одеса, 2009 р.); на Міжнародній науково-практичній конференції «Теорія та практика ліквідації надзвичайних ситуацій» (м. Черкаси, 2009 р.); на науково-практичній конференції «Соціально-психологічне забезпечення правоохоронної діяльності» (м. Харків, 2009 р.); на IV Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології діяльності в особливих умовах» (м. Київ, 2009 р.).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження викладено в 15 публікаціях, 7 з яких — статті у фахових наукових виданнях із психології, 8 — тези доповідей на наукових конференціях.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаної літератури (263 найменування), додатків. Текст викладено на 170 сторінках машинописного тексту і містить 28 рисунків та 25 таблиць.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність проблеми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет дослідження, сформульовано припущення, висвітлено наукову новизну, практичне значення дослідження, наведено відомості про апробацію й упровадження результатів дослідження, публікації та структуру дисертації.

У першому розділі *«Теоретико-методологічні засади вивчення психологічної готовності до професійної діяльності в екстремальних умовах»* розкрито сутність поняття психологічної готовності до професійної діяльності як інтегрованої характеристики особистості фахівця; проаналізовано та визначено її структурно-функціональні компоненти.

Зазначено, що на сьогодні в сучасній вітчизняній психологічній науці існує два основних підходи до визначення змісту та структури психологічної готовності: функціональний, прибічники якого розуміють психологічну готовність до професійної діяльності як психічний стан (О. Запорожець, О. Коваль, В. Молотай, М. Томчук та ін.), та особистісний, в межах якого готовність розглядається як особистісне утворення (С. Васильченко, Л. Долинська, С. Максименко, В. Моляко та ін.).

Доведено, що психологічну готовність особистості до діяльності в екстремальних умовах необхідно розглядати з позицій системно-структурного аналізу, на важливість використання якого в наукових дослідженнях вказують і відомі вітчизняні вчені (І. Бех, М. Барішевський, С. Максименко та ін.).

Порівняльний аналіз існуючих на сьогодні у психологічній науці підходів до визначення сутності психологічної готовності до професійної діяльності наведено у табл. 1.

Визначено, що на сьогодні дослідники виділяють наступні компоненти психологічної готовності (див. табл. 2).

Доведено, що структура психологічної готовності фахівця МНС складається з наступних основних взаємопов'язаних компонентів:

- мотиваційного (характеризується складною системою мотивів, які скеровують, посилюють та зумовлюють активність індивіда щодо вказаної діяльності);
- регуляторного (характеризується здатністю особистості до свідомої регуляції своєї поведінки, дій у будь-яких екстремальних ситуаціях);
- вольового (включає наполегливість, рішучість, цілеспрямованість, завзятість у подоланні труднощів, що виникають у процесі виконання завдань за призначенням);
- когнітивного (характеризується рівнем розвитку професійних знань, навичок і вмінь, що необхідні фахівцю на різних етапах професіоналізації та сформованості його психічних пізнавальних процесів, які сприяють результативності діяльності);
- типологічного (характеризується силою і врівноваженістю нервових процесів, рівнем нервово-психічної стійкості і самовладання, адаптаційними здібностями).

Порівняльний аналіз підходів до визначення сутності психологічної готовності до професійної діяльності

Змістовна характеристика	Функції	Підходи	Автори
Психічний стан особистості, що проявляється в активному-позитивному ставленні до професії, у сформованій професійній самосвідомості та внутрішній налаштованості на певну поведінку при виконанні професійних завдань і проявляється як потенційна якість особистості.	Зумовлює формування стану змобілізованості психіки, здатність приймати самостійні рішення при виникненні складних професійних задач, оцінювати свої можливості в їх співвідношенні до майбутніх труднощів і досягнення певних результатів, передавати свої знання іншим.	Функціональний	А. Деркач, О. Єлісєєв, В. Желанова, О. Ліненко, С. Мусатов, С. Николаєнко, Т. Іванова, В. Попов, П. Рябцев, Ю. Самарін, Ю. Сосновікова, А. Смирнов, О. Ухтомський М. Томчук, О. Юдіна
Комплекс взаємопов'язаних та взаємозумовлених психологічних якостей	Забезпечує підвищення рівня виконання певної діяльності.	Особистісний	Л. Карамушка, О. Філь
Сукупність психологічних утворень, уявлень і понять, способів мислення і вмінь, спонування, якостей особистості	Забезпечує здатність до здійснення професійної діяльності	Особистісний	Д. Войтюк, А. Штейнцмен
Стійка характеристика особистості, що виступає як суттєва та істотна передумова цілеспрямованої діяльності, її регуляції, стійкості та ефективності	Допомагає людині успішно виконувати свої професійні обов'язки, використовуючи знання, досвід, особистісні якості, зберігати самоконтроль і перебудовувати свій спосіб дій при появі непередбачених ситуацій	Особистісний	А. Ганюшкин, О. Краснорядцева, С. Максименко, Л. Матохнюк, А. Мощенко, Б. Паригін,
Відносно усталена та специфічна для конкретного виду діяльності динамічна сукупність диспозицій особистості	Зумовлює досягнення адекватного вимогам діяльності визначення рівня і якості результату, реалізуючи суб'єкт - суб'єктні відносини	Особистісний	С. Савицька, О Хрущ-Ріпська, Р. Санжаєва
Цілеспрямований вияв особистості, який включає систему професійних теоретичних знань, практичних навиків та вмінь, потреб, мотивів, досвіду, психологічних якостей, фізіологічних функцій і психічних процесів	Забезпечує успішне виконання професійної діяльності та дозволяє вдало включатися в діяльність і виконувати її оптимальним, для даної діяльності і даної особистості, чином на рівні сучасних вимог науки і техніки	Особистісно-функціональний	С. Авраменко, Л. Ахтарієва, П. Горностай, О. Корабліна, С. Кучеренко, Н. Кузьміна, С. Ніколаєнко, С. Равікович, В. Синявський, А. Гарновська,

Структурні компоненти психологічної готовності до професійної діяльності

Компонент	Змістовне наповнення	Автори
Мотиваційний (мотиваційно-ціннісний, професійна спрямованість, мотиваційно-потребовий)	Позитивне ставлення до професійної діяльності, потреба в успішному вирішенні професійних завдань та поставлених задач, зацікавленість у процесі їх вирішення та до діяльності в цілому, активний пізнавальний інтерес до професійної діяльності, прагнення досягти успіху і показати себе з кращого боку, успішно виконувати поставлені задачі, установка на найбільш доцільні та активні дії, відповідальність за виконання обов'язків.	Г. Запорожцева, А. Король, Д. Красилю, Л. Матохнюк, Н. Мацкевич, В. Пономаренко, Р. Санжаєва, А. Сіцінський, В. Согалаєв, Д. Фельдштейн
Когнітивний (пізнавальний, інтелектуальний)	Розуміння професійних завдань, оцінка значущості, знання способів, методів і засобів їх розв'язання, знання ймовірних змін у професійній діяльності; пластичність, самостійність, проблемний та критичний характер мислення, що забезпечує здатність визначати специфіку конкретного професійного середовища, його особливості.	Т. Буленко, А. Гулеватий, М. Д'яченко, О. Кізь, Л. Матохнюк, С. Моторная, А. Сіцінський, О. Щотка
Особистісний (індивідуально- психологічні особливості)	Вміння співвідносити свої можливості з вимогами професії, прагнення до реалізації і прояву себе, самоактуалізація незалежно від середовища, професійне самовираження, самоствердження визначення свого «Я».	Т. Буленко, О. Губенко, Т. Дзюба, О. Макаренко, Р. Санжаєва, М. Хромова.
Операційний (операційно-технічний, поведінковий, комунікативно- організаційний)	Володіння способами і прийомами професійної діяльності, наявність професійних знань, умінь і навичок, необхідних для вирішення професійних завдань, моделювання власної діяльності, адаптація до труднощів, приписуванням професійних ролей до умов діяльності.	К. Дурай-Новікова, Г. Запорожцева, В. Марігодов, Л. Матохнюк, В. Пономаренко, В. Согалаєв, Д. Фельдштейн, М. Хромова
Оцінний (оцінно- рефлексивний, оцінно- пізнавальний)	Самооцінка, критичність своєї підготовленості і відповідних процесів вирішення професійних задач, оцінки співвідношення власних можливостей, тобто рівня домагань та ступеня досягнення певного результату.	О. Бойко, Д. Красилю, А. Кучерявий, В. Пономаренко, В. Согалаєв, К. Дурай-Новікова, Д. Фельдштейн
Емоційно-вольовий (емоційний, вольовий)	Мобілізація сил відповідно до умов професійної діяльності, що проявляється через самоконтроль, самонавіювання в процесі досягнення цілей, саморегуляція дій, подолання сумнівів, страхів, вміння зосереджуватися на завданнях, керувати діями, з яких складається виконання обов'язків, почуття відповідальності за результати діяльності, стан задоволеності професією, задоволення від роботи.	Т. Буленко, К. Дурай-Новікова, А. Король, Д. Красилю, Н. Мацкевич, В. Пономаренко, А. Сіцінський, В. Согалаєв
Орієнтаційний (орієнтаційно-оцінний, орієнтаційно-моральний)	Знання та уявлення про особливості та умови діяльності, її вимоги до особистості, усвідомлення цілей, реалізація яких забезпечить розв'язання певного завдання, осмислення і оцінка умов, за яких відбуватимуться майбутні дії, актуалізація досвіду, пов'язаного в минулому з виконанням завдань і вимог подібного характеру.	О. Бойко, Ф. Думко, А. Король, О. Мазаненко, В. Пономаренко, С. Моторная, В. Согалаєв, Д. Фельдштейн

Розглянуто специфіку діяльності працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС України.

Доведено, що саме екстремальні умови професійної діяльності пожежних-рятувальників визначають підвищені вимоги до їх індивідуально-психологічних властивостей (пильності, уваги, впевненості в успіху, стану емоційно-вольової стійкості, готовності до активної діяльності, а також специфічних професійних знань, навичок і вмінь).

Наведено та обґрунтовано авторське визначення категорії «психологічна готовність працівника МНС до діяльності в екстремальних ситуаціях» як комплексного психологічного утворення, що має складну динамічну структуру та між компонентами якої існує функціональний взаємозв'язок, що забезпечує успішні та результативні дії в умовах виникнення надзвичайної ситуації.

У другому розділі «*Структура психологічної готовності працівників МНС до діяльності в екстремальних умовах та методи її дослідження*» наведено структуру авторського дослідження та обґрунтовано психодіагностичний комплекс вивчення психологічної готовності працівника МНС.

Дослідження проводилося протягом 2007–2010 рр. та складалося з 3 етапів, на кожному з яких вирішувалися конкретні завдання.

На *першому* етапі було визначено вибірку досліджуваних та групу експертів; проаналізовано їх соціально-демографічні характеристики.

На *другому* етапі, за допомогою розроблених двох авторських анкет, виділено та проаналізовано психологічні характеристики критеріїв і рівнів структурних компонентів психологічної готовності пожежних-рятувальників.

На *третьому* етапі здійснено вивчення рівня розвитку структурних компонентів психологічної готовності пожежних-рятувальників до діяльності в екстремальних умовах, розроблено та апробовано програму формування психологічної готовності до професійної діяльності фахівця МНС.

В якості досліджуваних виступили 186 пожежних-рятувальників з Луганської, Харківської, Сумської, Тернопільської, Хмельницької, Дніпропетровської, Донецької, Кіровоградської та Київської областей, яких було розподілено на три групи з урахуванням їх професійного досвіду:

- група А — стаж роботи до трьох років (64 фахівці);
- група В — стаж роботи від трьох до п'яти років (70 працівників МНС);
- група С — більше п'яти років (52 пожежні-рятувальники).

До групи експертів увійшли начальники караулів, начальники пожежних частин та їх заступники, а також психологи МНС у кількості 36 осіб.

Критеріями сформованості психологічної готовності пожежних-рятувальників до професійної діяльності виступили якісні ознаки змістових структурних компонентів цієї готовності, які визначаються:

- особливостями спільної професійної спрямованості (ступінь вираженості мотивації прагнення до успіху, мотивації уникнення невдач);

специфікою професійної мотивації (ступінь вираженості мотивів, конкретних цілей професійної діяльності, способів і умов їх реалізації) — мотиваційний компонент;

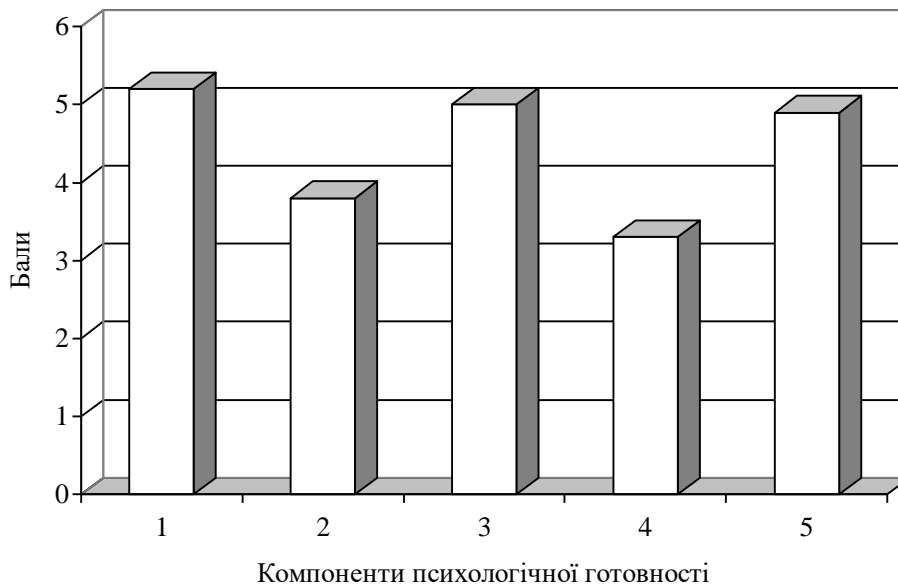
- наполегливістю, самовладанням, саморегуляцією — вольовий компонент;

- плануванням, моделюванням, програмуванням, оцінкою результатів, гнучкістю, самостійністю, особливостю особистісної та ситуаційної тривожності — регуляторний компонент;

- схильністю до зривів у стресових ситуаціях — типологічний компонент;

- оперативною пам'яттю, властивістю уваги (концентрація уваги, можливість розподілу, переключення, сталість та обсяг уваги), розумовими здібностями — когнітивний компонент.

Аналіз результатів дослідження вищезазначених компонентів дозволив визначити загальний рівень сформованості психологічної готовності до професійної діяльності у пожежних-рятувальників МНС України (див. рис. 1).

Примітка: 1 – когнітивний компонент; 2 – регуляторний компонент; 3 – типологічний компонент; 4 – мотиваційний компонент; 5 – вольовий компонент.

Рис. 1. Порівняльна характеристика рівнів психологічної готовності до професійної діяльності пожежних-рятувальників МНС України

Отримані результати свідчать про те, що найменш сформованими є мотиваційний (3,3 бала) та регуляторний (3,8 бала) компоненти, середній рівень сформованості мають вольовий (4,9 бала) та типологічний (5 балів) компоненти, а високий рівень (5,2 бала) — когнітивний компонент.

Доведено, що низький рівень сформованості мотиваційного компонента в досліджуваних груп А, В та С характеризує їхнє нейтральне або негативне ставлення до професійної діяльності та слабо виражене прагнення досягти успіху і бажання проявити свої здібності. Низький рівень сформованості

регуляторного компонента серед пожежних-рятувальників груп А і В свідчить про їх недостатнє уміння управляти собою, своїми емоціями у складних ситуаціях, не спроможність протистояти дії стресогенних чинників, про низьку здатність мобілізувати себе на виконання поставлених завдань, практичну відсутність впевненості у своїх силах та успіху.

Отримані результати дозволили визначити основні компоненти, які потребують найбільшої уваги при розробці та використанні у практиці діяльності служби психологічного забезпечення МНС програми формування психологічної готовності пожежних-рятувальників до діяльності в екстремальних умовах.

У третьому розділі *«Особливості вираженості компонентів психологічної готовності до професійної діяльності у працівників МНС України»* наведено результати дослідження мотиваційного, типологічного, вольового, когнітивного та регуляторного компонентів психологічної готовності фахівця МНС до діяльності в екстремальних умовах.

Результати дослідження мотиваційного компонента психологічної готовності до професійної діяльності довели наявність статистично значущої розбіжності ($p \leq 0,05$) у досліджуваних груп А та В між ступенем вираженості професійних мотивів (досягнення професійного успіху, забезпечення безпеки, самовизначення), оцінкою професійних мотивів (досягнення високих професійних результатів діяльності, досягнення почуття задоволеності) та соціальними умовами реалізації цілей діяльності.

Відзначено, що зі збільшенням стажу служби в МНС (групи В і С) змінюються провідні мотиви професійної діяльності. Крім того, з набуттям досвіду відбувається зміна змісту мотивів і перебудова всієї ієрархічної структури мотивів.

За результатами дослідження типологічного компонента відзначено, що схильність пожежних-рятувальників до зривів в екстремальних ситуаціях можливо оцінювати через рівень їх нервово-психічної стійкості.

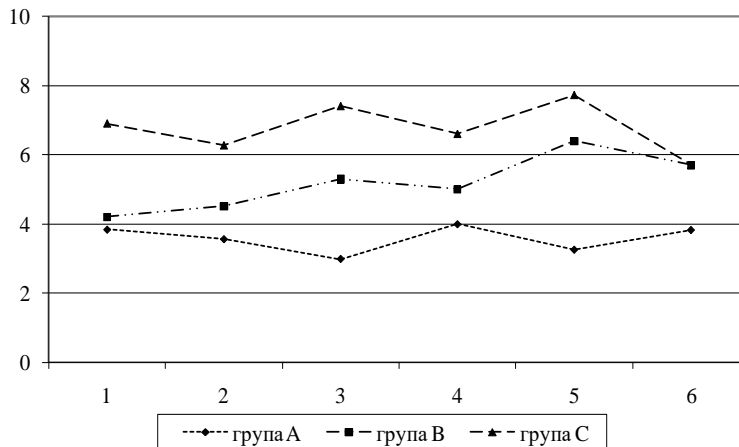
Так, отримані результати свідчать, що у досліджуваних, які увійшли до груп А і В, цей рівень є достатнім (6,2 та 5,2 бала, відповідно). Однак вплив великої кількості стресогенних факторів професійної діяльності може призвести до розвитку у них різноманітних негативних психічних станів.

На відміну від досліджуваних груп А і В, фахівці, які увійшли до складу групи С, мають мінімальну схильність до зниження діяльності в екстремальних ситуаціях в силу високого рівня витриманості й адаптованості їх нервової системи.

Дослідження вольового компонента психологічної готовності до професійної діяльності показали, що фахівці групи С є більш незалежними, самостійними, наполегливими, з високим рівнем стійкості намірів, реалістичними, вміють розподілити зусилля і здатні контролювати свої вчинки та мають виражену соціально-позитивну спрямованість, на відміну від фахівців груп А і В.

Отримані результати свідчать також і про те, що зі збільшенням строку служби працівників МНС у них знижується розумова активність, критичність мислення, послідовність і темп переключення, концентрація, динаміка й розподіл уваги. На наш погляд, це пов'язано, перш за все, з великою відповідальністю за життя людей і постійною загрозою власному здоров'ю та життю.

За результатами дослідження регулятивного компонента працівників МНС отримані психологічні профілі (див. рис. 2), зумовлені індивідуально-психологічними характеристиками особистості фахівців, які визначають ефективність їх професійної діяльності.

Примітка: 1 — ланка планування мети діяльності; 2 — моделювання значущих умов; 3 — програмування дій; 4 — оцінка і корекція результатів; 5 — гнучкість; 6 — автономність.

Рис. 2. Профілі саморегуляції у пожежних-рятувальників із різним досвідом роботи

Доведено, що рівень сформованості планування мотивів, моделювання умов діяльності, програмування власних дій та оцінка результатів безпосередньо залежать від досвіду практичної діяльності. Крім того, накопичення досвіду професійної діяльності призводить до підвищення рівня усвідомленої саморегуляції особистості.

Порівняльний аналіз результатів проведеного дослідження дає змогу стверджувати про необхідність підвищення рівня розвитку психологічної готовності фахівця, оскільки прояв окремих її компонентів (регуляторного та мотиваційного) знаходиться на середньому та низькому рівнях.

У четвертому розділі «*Формування структурних компонентів психологічної готовності у пожежних-рятувальників засобами соціально-психологічного тренінгу*» представлено авторське розуміння можливості

ефективного формування структурних компонентів психологічної готовності у пожежних-рятувальників за допомогою сучасних психотехнологій.

Авторська програма соціально-психологічного тренінгу містить два основні блоки, спрямовані на підвищення рівня мотиваційного і регуляторного компонентів психологічної готовності, які за попередніми показниками мали найнижчий рівень сформованості у фахівців МНС, залучених до проведення дослідження. Крім того, нами виділено і проміжні структурні складові тренінгу, спрямовані на поліпшення вольового, типологічного та когнітивного компонентів психологічної готовності пожежних-рятувальників.

Запропонована нами програма проведення соціально-психологічного тренінгу враховувала виявлені особливості системно-структурної організації змістовних компонентів психологічної готовності.

Для апробації запропонованого соціально-психологічного тренінгу було сформовано дві групи працівників МНС (кожна по 15 осіб), у яких спостерігався низький рівень психологічної готовності.

З працівниками МНС, які увійшли до складу тренінгових груп, було проведено дослідження рівня сформованості мотиваційного (див. табл. 3) та регуляторного (див. табл. 4) компонентів психологічної готовності до та після проведення соціально-психологічного тренінгу.

Таблиця 3

Виразність професійних мотивів пожежних-рятувальників до та після проведення соціально-психологічного тренінгу

Професійні мотиви	Досліджувана група			
	до тренінгу	після тренінгу	t	P
До самовизначення	2,03 ± 1,21	3,42 ± 0,89	2,14	0,05
До матеріального благополуччя	3,22 ± 0,75	3,54 ± 1,58	1,52	-
До спілкування	3,41 ± 0,46	4,55 ± 1,82	2,31	0,05
До професійного успіху	3,52 ± 0,55	3,67 ± 1,64	1,62	-
До безпеки	3,11 ± 0,67	3,42 ± 0,55	1,53	-
До пізнання	3,71 ± 0,51	3,95 ± 1,08	1,48	-
До соціальних досягнень	2,15 ± 1,64	3,27 ± 0,30	2,42	0,05

Встановлено, що у пожежних-рятувальників після проведення соціально-психологічного тренінгу підвищився пізнавальний інтерес і позитивне ставлення до професійної діяльності, бажання нею займатися, вмотивованість професії (підвищився рівень розвитку мотивів набуття знань, освоєння нових прийомів і способів роботи); рівень розвитку професійно-важливих здібностей і вмінь, що забезпечують регуляцію професійної діяльності (уяви, прагнення досягти успіху, інтелектуальної лабільності); зріс рівень розвитку соціальних умінь, уміння контролювати свої емоції, адекватно реагувати на стрес.

Динаміка рівня сформованості регуляторного компонента психологічної готовності до професійної діяльності пожежних-рятувальників МНС України

Психологічні шкали стилю саморегуляції	Досліджувана група			
	до тренінгу	після тренінгу	t	P
Планування	4,01 ± 1,25	7,62 ± 0,71	2,21	0,05
Оцінювання результатів	4,11 ± 1,31	6,84 ± 0,68	2,18	0,05
Програмування	4,32 ± 1,34	5,95 ± 1,62	2,11	0,05
Моделювання	4,94 ± 1,41	5,44 ± 1,51	1,98	–
Гнучкість	6,11 ± 1,87	8,68 ± 0,74	2,12	0,05
Автономність	5,53 ± 2,27	6,32 ± 0,81	1,92	–

Відбулася мобілізація сил щодо професійної діяльності (підвищилась емоційна стабільність, психічна активація, самоконтроль, впевненість у собі, здатність свідомо керувати своїми діями, бажаннями, станами, готовність до опанування власною поведінкою в різноманітних ситуаціях). Пожежні-рятувальники стали більш терпимими, рішучішими, впевненішими в собі; у разі виникнення проблемних ситуацій намагалися здебільшого самостійно вирішувати проблеми та не соромилися шукати підтримки серед колег.

Застосування соціально-психологічного тренінгу призвело до зростання рівня позитивного ставлення та прийняття себе як професіонала МНС (зросли особистісні особливості: відкритість; самовпевненість; стабілізувався адекватний рівень самоповаги, симпатії до себе як до професіонала).

Істотні позитивні зміни в рівнях прояву компонентів психологічної готовності дали підстави стверджувати, що запропонована програма є ефективною для формування психологічної готовності пожежних-рятувальників до професійної діяльності в екстремальних умовах.

На основі проведеного дослідження розроблено методичні рекомендації керівному складу пожежно-рятувальних частин щодо формування психологічної готовності працівників МНС до професійної діяльності в системі фахової підготовки, врахування яких забезпечить її розвиток та допоможе фахівцям у процесі їхнього особистісного становлення у професійній діяльності.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та вирішення наукової проблеми психологічної готовності працівників МНС України до професійної діяльності в екстремальних умовах.

1. На сьогодні в сучасній психологічній науці при трактуванні психологічної готовності до професійної діяльності виокремлюється два основних підходи: функціональний та особистісний.

У межах функціонального підходу психологічна готовність визначається як певний психічний стан людини, психологічна установка, що функціонує на тлі загальної активності особистості та спонукає її до діяльності.

У межах особистісного підходу психологічна готовність розуміється як складне особистісне утворення, багатопланова та багаторівнева структура якостей, властивостей і станів, які у своїй сукупності дозволяють конкретному суб'єкту успішно здійснювати діяльність.

2. Під психологічною готовністю працівника МНС до діяльності в екстремальних ситуаціях розуміється комплексне психологічне утворення, що має складну структуру та між компонентами якої існує функціональний взаємозв'язок, що забезпечує успішні та результативні дії при виконанні завдань за призначенням.

Структура психологічної готовності працівника МНС включає в себе наступні компоненти: мотиваційний, типологічний, вольовий, когнітивний і регуляторний.

Критеріями сформованості психологічної готовності фахівця є якісні ознаки змістових структурних складових, які визначаються: мотивацією до успіху, до уникнення невдач, метою професійної діяльності, приватними цілями, способами реалізації цілей діяльності (мотиваційний компонент); рівнем нервово-психічної стійкості (типологічний компонент); вольовою саморегуляцією, наполегливістю, самовладанням (вольовий компонент); особливостями оперативної пам'яті, проявом уваги, розумовими здібностями (когнітивний компонент); плануванням, оцінкою результатів, програмуванням, моделюванням, гнучкістю та автономністю (регуляторний компонент).

3. Існуюча на сьогодні система психологічного супроводу працівників МНС України не забезпечує ефективного формування психологічної готовності до професійної діяльності в екстремальних умовах. У більшості працівників МНС України рівень сформованості цієї готовності є середнім або низьким. У процесі становлення працівника МНС як професіонала розвиток компонентів психологічної готовності відбувається повільно, знижується задоволеність професією, бажання займатися нею та оцінка власних професійних умінь (зниження показників параметрів мотиваційного компонента готовності), знижується відчуття задоволення від виконання поставлених завдань, вміння керувати своїми емоціями, мобілізуватися для виконання поставленого завдання, упевненість у своїх силах, в успіху, здатність протистояти роздратуванню (зниження показників параметрів регуляторного компонента). Компоненти психологічної готовності не завжди формуються гармонійно, існують диспропорції в рівнях їх прояву.

4. Формування психологічної готовності працівників МНС України до професійної діяльності в екстремальних умовах має виступати самостійним компонентом системи підготовки фахівця та базуватися на принципах

цілеспрямованості, комплексності, системності, проблемності, активності, особистісної спрямованості.

Комплексна програма формування психологічної готовності працівників МНС України до професійної діяльності дозволяє підвищити рівень сформованості готовності та гармонізувати систему її компонентів, усуваючи диспропорції розвитку її структурних складових.

Проведене дослідження не вичерпує всієї глибини поставленої проблеми. *Перспективи подальшої науково-дослідної роботи* вбачаємо в поглибленому вивченні динаміки та специфіки формування психологічної готовності до професійної діяльності серед фахівців основних спеціальностей в межах МНС України.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. **Колесніченко, О. С.** Самооцінка психологічної готовності працівників МНС України до дій в екстремальних ситуаціях / О. С. Колесніченко // Проблеми екстремальної та кризової психології : збірник наукових праць. Вип. 3. — Х. : УЦЗУ, 2007. — С. 256–263.

2. **Колесніченко, О. С.** Формування емоційного компоненту психологічної готовності до дій в екстремальних умовах у працівників МНС України / О. С. Колесніченко // Проблеми екстремальної та кризової психології : збірник наукових праць. Вип. 6. — Х. : УЦЗУ, 2008. — С. 52–61.

3. **Колесніченко, О. С.** Психологічні чинники, що визначають ефективність оцінки і формування психологічної готовності працівників МНС України до дій в екстремальних ситуаціях / О. С. Колесніченко // Проблеми екстремальної та кризової психології : збірник наукових праць. Вип. 5. - Х. : УЦЗУ, 2008.- С. 79–85.

4. **Колесніченко, О. С.** Психологічні особливості поведінки людей в екстремальних умовах та дії працівників МНС по наданню допомоги психологічно постраждалим : збірник наукових праць / О. С. Колесніченко // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. — Рівно : Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету, 2008. - Вип. 41. - С. 190–192.

5. **Колесніченко, О. С.** Модель психологічної готовності працівників МНС України до діяльності в екстремальних умовах / О. С. Колесніченко // Теоретико-методологічні проблеми психологічного супроводу професійної діяльності. — Одеса : Вид-во Південноукраїнський державно педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського, 2009. — Вип. 5. — С. 86–90.

6. **Колесніченко, О. С.** Психологічний аналіз процесу підготовки працівників МНС до діяльності в екстремальних ситуаціях / О. С. Колесніченко // Проблеми екстремальної та кризової психології : збірник наукових праць. Вип. 8. — Х. : УЦЗУ, 2010. — С. 371–378.

7. **Колесніченко, О. С.** Аналіз сформованості рівнів психологічної готовності працівників МНС України до дій в екстремальних ситуаціях / О. С.

Колесніченко // Вісник Національної академії оборони України : збірник наукових праць. — К. : НАОУ, 2010. — Вип. 1 (14). — С. 101–106.

8. **Колесніченко, О. С.** Роль установки у формуванні психологічної готовності до дій в екстремальних умовах / Л. А. Перелигіна, О. С. Колесніченко // Актуальні проблеми наглядно-профілактичної діяльності МНС України : матеріали науково-технічної конференції (Харків, 19 грудня 2007 р.). - Х. : УЦЗУ, 2007. - С. 147–149.

9. **Колесніченко, О. С.** Психологічна готовність робітників МНС України до дій в екстремальних умовах / О. С. Колесніченко // Запобігти. Врятувати. Допомогти : матеріали XI науково-практичної конференції курсантів та студентів (Харків, 2007 р.). — Х. : УЦЗУ, 2007. — С. 189–190.

10. **Колесніченко, О. С.** Психологічна готовність як складова частина психологічної підготовки рятувальників МНС України до дій в екстремальних ситуаціях / О. С. Колесніченко // Актуальні проблеми наглядно-профілактичної діяльності МНС України: матеріали науково-практичної конференції (Харків, 2008 р.). — Х. : УЦЗУ, 2008. — С. 171–172.

11. **Колесніченко, О. С.** Психологічна напруженість її особливості її прояву у працівників МНС України / О. С. Колесніченко // Соціально-психологічна забезпечення правоохоронної діяльності : матеріали науково-практичної конференції (Харків, 2009 р.). — Х. : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2009. — С. 230–234.

12. **Колесніченко, О. С.** Напруженість як стан під час діяльності в екстремальних умовах працівників МНС України / О. С. Колесніченко // Актуальні проблеми психології діяльності в особливих умовах : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції; за заг. ред. О. В. Петренка (Київ, 2009 р.) — К. : НАУ, 2009. — С. 49–52.

13. **Колесніченко, О. С.** Стійкість працівників МНС України до екстремальних ситуацій як проблема психологічної готовності / О. С. Колесніченко // Актуальні проблеми психологічного забезпечення життєдіяльності військ (сил) в сучасних умовах : II Всеармійська науково-практична конференція (Київ, 2009 р.). — К. : Видавництво Національної академії оборони України, 2009. — С. 116–118.

14. **Колесніченко, О. С.** Методи та засоби підвищення рівня психологічної готовності до діяльності в екстремальних умовах / О. С. Колесніченко // Психологічна безпека особового складу силових структур та персоналу екстремальних професій: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 2009 р.). - Х. : Академія внутрішніх військ МВС України, 2009. - С. 180-181.

15. **Колесніченко, О. С.** Психологічні особливості мотивації до професійної діяльності працівників МНС України в структурі психологічної готовності / О. С. Колесніченко // Теорія та практика ліквідації надзвичайних ситуацій : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Черкаси, 4 грудня 2009 р.). — Черкаси : Академія пожежної безпеки ім. Героїв Чорнобиля, 2009. — С. 306–308.

АНОТАЦІЇ

Колесніченко О. С. Психологічна готовність працівників МНС України до професійної діяльності в екстремальних умовах. — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.09 — «Психологія діяльності в особливих умовах». — Національний університет цивільного захисту України. — Харків, 2011.

Дисертацію присвячено проблемі психологічної готовності працівників МНС України до професійної діяльності в екстремальних умовах. Робота містить теоретичне обґрунтування та експериментальні результати дослідження зазначеної проблеми.

Проаналізовано сучасні погляди науковців на проблему дослідження, визначено поняття, рівні, критерії та структуру «психологічної готовності до дій в екстремальних умовах». У структурі психологічної готовності до діяльності в екстремальних умовах виокремлено п'ять компонентів: мотиваційний, регуляторний, вольовий, когнітивний і типологічний.

Здійснено порівняльний аналіз впливу професійної діяльності на рівень сформованості психологічної готовності фахівців МНС. Показано, що професійна діяльність негативно позначається на мотиваційній та регуляторній сферах працівників залежно від досвіду професійної діяльності в екстремальних умовах.

Розроблено й апробовано тренінгову програму формування психологічної готовності працівників МНС України, мета якої — підвищення рівня структурних компонентів психологічної готовності до професійної діяльності.

Зазначено психологічні чинники, що визначають ефективність формування психологічної готовності, та надано практичні рекомендації щодо її підтримки у працівників МНС України.

***Ключові слова:** професійна діяльність пожежних-рятувальників, психологічна готовність до професійної діяльності в екстремальних умовах, формування психологічної готовності до професійної діяльності.*

Колесніченко А. С. Психологическая готовность работников МЧС Украины к профессиональной деятельности в экстремальных условиях. — Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.09 — «Психология деятельности в особых условиях». — Национальный университет гражданской защиты Украины. — Харьков, 2011.

В диссертации представлены результаты исследования научной проблемы психологической готовности работников МЧС Украины к профессиональной деятельности в экстремальных условиях.

Представлен теоретический анализ проблемы психологической готовности в работах зарубежных и отечественных авторов, обобщены и систематизированы накопленные в психологической науке теоретические

положения, эмпирические факты, конструктивные идеи и различные направления изучения указанной проблемы.

Выделено два основных направления в изучении психологической готовности к профессиональной деятельности: функциональный и личностный. Психологическая готовность к профессиональной деятельности выступает целью и результатом длительного процесса психологической подготовки. Основными детерминантами психологической готовности к профессиональной деятельности выступают «внутренние» (индивидуально-личностные) и «внешние» факторы.

Под психологической готовностью к деятельности в экстремальных условиях понимается комплексное психологическое образование, имеющее сложную динамическую структуру, между компонентами которого существует функциональная взаимосвязь, обеспечивающее успешные и результативные действия в сложных условиях профессиональной деятельности. Психологическая готовность значительной мерой обусловлена устойчивыми психическими особенностями, которые характеризуют индивидуально-психологические особенности личности специалиста.

Выделено пять компонентов психологической готовности работников МЧС Украины: мотивационный, типологический, волевой, когнитивный и регуляторный. Разработаны их уровни и критерии оценки.

Мотивационный компонент включает понимание государственной значимости решаемых задач, добросовестное выполнение служебного долга, ответственность, моральную нормативность, стремление к достижению успеха. К регуляторному компоненту относится способность управлять своими чувствами, эмоциями и поведением, самоконтроль, способность противостоять раздражению и подавлять негативные эмоции, страх. Волевой компонент объединяет настойчивость, решительность, упорство, выдержку, самообладание, стрессоустойчивость, эмоционально-волевую устойчивость. К когнитивному компоненту относят представление о предстоящих трудностях, условия выполнения задач, объем знаний, приемов, средств и способов достижения цели. Типологический компонент объединяет тип нервной системы, силу и уравновешенность нервных процессов, нервно-психическую устойчивость и самообладание, адаптационные способности.

Экспериментальным путем определены уровни развития выделенных компонентов психологической готовности у пожарных-спасателей с различным опытом профессиональной деятельности в экстремальных условиях. Показано, что в процессе профессионализации происходит увеличение количества значимых мотивов и перестройка иерархической структуры мотивов в зависимости от требований профессиональных задач, степени опытности и возможностей для реализации тех или иных целей, возрастает нервно-психическая устойчивость, повышается адаптированность нервной системы к воздействию травмирующих факторов среды, уменьшается общее количество ошибок в деятельности. Отличительной особенностью является то, что работники с большим опытом работы спокойны, уверены в себе, имеют высокий уровень настойчивости, высокий

уровень устойчивости намерений, реалистичность взглядов. Определено, что уровень планирования мотивов, моделирования условий деятельности, программирования собственных действий и оценки результатов напрямую зависит от опыта практической деятельности.

Теоретически обоснована и экспериментально подтверждена возможность формирования психологической готовности работников МЧС Украины к профессиональной деятельности путем реализации комплексной программы формирования с помощью активных социально-психологических методов (профессионально-психологический тренинг, имитационные ролевые игры).

На основе теоретико-экспериментального исследования разработаны методические рекомендации психологам и руководителям пожарных подразделений МЧС Украины.

Ключевые слова: профессиональная деятельность пожарных-спасателей, психологическая готовность к профессиональной деятельности в экстремальных условиях, формирование психологической готовности к профессиональной деятельности.

Kolesnichenko A.S. Psychological readiness of workers of the Ministry Emergencies of Ukraine to professional activities in extreme conditions. — Manuscript.

Thesis for the degree of psychological sciences, specialty 19.00.09 — «Psychology of special circumstances». — National University of Civil Defense of Ukraine. — Kharkov, 2011.

The research is devoted to the problem of psychological readiness of workers of the Ministry of Emergencies of Ukraine of professional activities in extreme conditions. The real and experimental results on this problem.

The current views of scientists on problems of the research, the concepts, levels, criteria and structure of psychological readiness to act in extreme conditions are author analyzed. The structure of psychological readiness to work in extreme conditions, consists of five components: motivation, regulatory, volitional, cognitive and typological.

The comparative analysis of professional activities impact on the level of formation of psychological readiness of Ministry of Emergencies of Ukraine. It is shown that professional activity negatively affects on the motivation and scope of regulatory staff based on professional experience in extreme conditions.

The training program of psychological readiness of employees of Ministry of Emergencies of Ukraine, is author developed the objective is the optimization of structural components of psychological readiness for professional activities.

These psychological factors that determine the effectiveness of psychological readiness, and practical recommendations are provided of the staff of the Ministry of Emergencies of Ukraine.

Key words: professional fire-rescue activities, psychological readiness for professional activities in extreme conditions, of psychological readiness for professional activities.

Підписано до друку 05.04.11. Формат 60x84/16.
Папір 80 г/м². Друк ризограф. Ум.друк. арк. 1,0
Тираж 100 прим. Вид. № 115/11.
Відділення редакційно-видавничої діяльності
Національного університету цивільного захисту України
61023, м. Харків, вул. Чернишевська, 94

